

УДК 321.01

Політична участь громадян України як вияв антропологічного виміру свободи

Василь Климончук,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології Інституту історії
та політології Прикарпатського національного
університету ім. Василя Стефаника

У статті досліджується політична участь громадян України крізь призму функціональної інституціоналізації політичних свобод у новітній Україні. Прослідковано, що для повної реалізації свободи суспільство має раціонально оволодіти соціальними

процесами, головна умова для цього – відповідальна участь людей, чій долі залежать від їхніх рішень.

Ключові слова: політична участь, демократія, громадянське суспільство, свобода, особистість.

The political participation of citizens of Ukraine through prism functional institutionalization of political freedoms in modern Ukraine is investigated in the article. It is shown, that for full realization of freedom the society should seize rationally social processes, the main condition for this - responsible participation of people whose destinies depend on their decisions.

Keywords: political participation, democracy, civil society, freedom, person.

В статье исследуется политическое участие граждан Украины через призму функциональной институционализации политических свобод в современной Украине. Показано, что для полной реализации свободы общество должно рационально овладеть социальными процессами, главным условием этого выступает ответственное участие людей, судьбы которых зависят от их решений.

Ключевые слова: политическое участие, демократия, гражданское общество, свобода, личность.

Проблема політичної участі громадян України в процесах демократичного реформування потребує подальшої наукової розробки. Основна увага дослідників зосереджується навколо тлумачення політичної участі та пов'язаних з нею понять; з'ясування чинників політичної участі з урахуванням їх природи, механізму впливу, тривалістю та інтенсивністю дії; аналізу електоральної активності громадян тощо. Нерідко поняття політичної участі громадян зводиться до їх участі на виборах різного рівня, а також у референдумах. Якщо ж визначати політичну участь як один з ключових антропологічних „вимірів людини”, то, на наш погляд, слід проаналізувати політичну участь громадян України крізь призму функціональної інституціоналізації політичних свобод у новітній Україні, що і ставимо за мету даної статті.

Антропологічна концепція політичної теорії розглядає суспільний прогрес у контексті інституалізації прав і свобод громадян. Наявні в сучасних демократіях інститути громадянського суспільства поступово і неухильно звільняють державні інститути, які здатні обмежувати права і свободи, від цих функцій.

Стаття 21 Загальної декларації прав людини наголошує, що кожна людина має право брати участь в управлінні власною країною, безпосередньо або через вільно обраних представників, що кожна людина

має право рівного доступу до державної служби у власній країні, що основою влади уряду повинна бути воля народу, і що ця воля повинна виявлятися в періодичних та нефальсифікованих виборах, які повинні проводитися при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування [1, с. 224]. Відповідні положення містяться в Конституції та інших законодавчих актах України. Отже, проблема забезпечення повноцінної участі громадян у політичному житті знаходиться у центрі уваги міжнародної спільноти і закріплюється відповідними нормативно-правовими актами.

Протягом останніх десятиріч істотно посилилася наукова зацікавленість проблемами політичної участі громадян, інституціоналізації політичних свобод в умовах становлення громадянського суспільства і правової держави. Насамперед констатуємо, що політична участь стала об'єктом досліджень політології, психології, соціології та інших наук, відтак є чимало публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених, які розглядають цей феномен під тим чи іншим кутом зору. Аналіз праць, присвячених дослідженню категорії та практики свободи в історії світової та української політичної думки, надто змістовний і не входить до завдань цієї наукової розвідки.

Вчені часто поряд із категорією „політична участь” використовують такі поняття, як „громадянська/політична дія”, „суспільно-політична активність”, „громадянська залученість” тощо. Аналіз літератури дає підстави визначити поняття політичної участі у двох значеннях. У ширшому (неспецифічному) значенні політична участь – це будь-які дії, не пов'язані з професійною політичною діяльністю, за допомогою яких громадяни впливають або намагаються вплинути на політичну систему. В такому розумінні головними формами політичної участі розглядаються причетність громадян до формування представницьких органів державної влади шляхом голосування на виборах різного рівня, а також участь у референдумах. У вужчому розумінні поняття політичної участі пов'язується з концепцією учасницької (партисипативної) демократії, головним ціннісним імперативом якої вважається залучення громадянина не лише до виборів представницьких органів влади, а й до підготовки та ухвалення політичних рішень, їх упровадження в життя, контролю за діями посадових осіб тощо.

У теорії партисипативної демократії можна виділити такі переваги: по-перше, ця теорія передбачає широку політичну участь громадян не лише під час виборів до органів влади, а й під час прийняття широкого кола рішень, які стосуються політичних, економічних, соціокультурних проблем; по-друге, вона схильна розглядати окремих індивідів як раціональних учасників політичного процесу, тобто, приймаючи те чи інше рішення, кожен громадянин чітко усвідомлює реальні причини, що спонукають його вирішити саме так, а не інакше, а також ті наслідки, які

матиме прийняття та можлива реалізація у разі, якщо таке рішення буде прийняте більшістю громадян. Тобто, широка політична участь має такі політичні наслідки: підвищується рівень стабільності системи державної влади, формується ефективний механізм контролю за діями державних чиновників та окремих органів влади, зменшується ефект бюрократизації в діяльності органів державної влади, підвищується ефективність державного управління за рахунок узгодження прав, свобод та інтересів громадян з діями державної влади [2, с. 145-146].

Р. Даль, досліджуючи можливості, які надає демократія, на перше місце ставить ефективну участь, а вже потім – „рівне голосування; розуміння, що ґрунтується на поінформованості; здійснення контролю за порядком денним” [3, с. 41]. В. Горбатенко доводить, що забезпечення широкої участі громадян у політичному житті є досить вагомим чинником структурно-змістовного перетворення політичної системи і модернізації всього суспільства. Остання в більшості сучасних демократичних держав „забезпечує здатність влади до мобілізації людських і матеріальних ресурсів задля вирішення важливих суспільних завдань” [4, с. 19]. Згідно з висновками О. Чемшита, „демократія – це лише у другу чергу властивість політичного режиму, а в першу – стан політичної системи, в якій задоволення потреб – це функція політичної участі” [5, с. 61]. Отже, проблема демократизації суспільства, тобто переходу від стану політичної системи, коли базові потреби суспільства й основних соціальних груп є суттєво незадоволеними, до стану їх максимального задоволення полягає в оптимізації політичної участі.

Активна політична участь громадян дає можливість забезпечити реалізацію політичних свобод. Це стає можливим за умови, якщо автономна особа, яка володіє свободою, водночас усвідомить себе частиною спільноти рівних собі громадян. Власне, на цьому наголошує один із представників теорії партисипативної демократії Б. Барбер. В основу свого вчення він поклав ідею громадянства, тобто формування специфічного типу демократичної спільноти, в якій окремі індивіди постають як активні учасники спільного для всіх процесу політичної участі, що на основі взаємної поваги через переговори досягають консенсусу. Бути громадянином, вважає Б. Барбер, означає брати участь у певному усвідомленому способі буття, що припускає усвідомлення існування інших осіб і здійснення спільної діяльності разом з ними [6, с. 259]. Громадянство – це спільність людей, які об'єдналися не лише на основі інтересів, а й спільної громадянської культури та виховання, які реалізуються в політичних діях через інститути партисипативної демократії [7, с. 258-260].

Поділяємо думку В. Ковальчука, який стверджує, що слід розрізняти „актуальну” та „потенціальну” політичну участь. Це означає, що громадяни не беруть участі в політичному житті лише до того моменту, доки вони вважають державну владу достатньо легітимною. Якщо ж це переконання порушується, то першим проявом політичної участі буде

протестна політична участь. У разі якщо під час делегітимації суспільство в жодний з існуючих інституційних способів не висловлює ставлення до державної влади, то демократія опиняється в небезпеці [8, с. 239].

Слід розрізняти також конвенційні та неконвенційні форми політичної участі. Конвенційна політична поведінка формується згідно з нормами права або традицій, які регулюють участь людей у політиці при даному режимі, тобто передбачає переважно інституціоналізовані форми політичного життя. Неконвенційна політична поведінка порушує ці норми і виражається в прямій колективній дії, що обминає систему представництва інтересів. Неконвенційна політична поведінка може залишитися в межах закону, а може перерости у політичний протест, який відрізняється від попередньої поведінки тим, що ці акції не передбачаються законом, водночас вони мають ненасильницький характер. Своєю чергою, політична дія, яка порушує останню умову і передбачає насильницькі дії, є політичним насильством: участь у незаконних страйках, демонстраціях, перекриття доріг, захоплення установ, сутички з працівниками правоохоронних органів, перебирання власності тощо [9, с. 337-338].

Разом з тим, при всій важливості політичної участі громадян теза: „більше участі – більше демократії” не є однозначною, а тому викликає багато суперечок серед прихильників демократії.

Аналіз праць сучасних вчених свідчить про те, що дехто з них взагалі не схильний розглядати участь як універсальний засіб для вирішення нагальних потреб розвитку сучасного суспільства. Залишається відкритим і питання про те, якими мають бути масштаби та інтенсивність участі. Досить серйозною для демократичної теорії і практики є проблема громадянської компетентності пересічних членів демократичного суспільства, їх здатності адекватно реагувати на виклики соціальної та політичної реальності. Іншою проблемою є небезпека дезорганізації системи державного управління в результаті надто широкої та інтенсивної участі [10].

Одним з головних протиріч процесів демократизації суспільства залишається протиріччя між масовістю та компетентністю. На переконання Й. Шумпетера, „люди не ставлять і не розв’язують ніяких питань, а навпаки, питання, що вирішують їх долі, звичайно ставлять і розв’язують інші” [11, с. 329]. Він стверджував, що існування партій та політиків свідчить про те, що „виборці нездатні на інші дії, крім масового переходу на бік того чи іншого кандидата” [11, с. 351].

Головною умовою успішного функціонування демократії вчений вважав не лише наявність певної кількості людей з відповідними здібностями та моральними якостями, не просто відбір серед населення, а й „серед тієї його частини, яка придатна для політичної діяльності”. Проте недоліки існуючої практики конкурентної боротьби за посади ускладнюють процес забезпечення країни здібними політиками, що приводить його до думки про необхідність створення шляхом суворого відбору „соціальної

верстви... з природним потягом до політики". Якщо ця верства не буде ні надто замкненою, ні надто доступною для сторонніх і матиме в собі доволі сили для асиміляції більшості поглинутих елементів, то вона „не тільки поповнить шеренги політиків людьми, які витримали численні випробування в інших галузях..., а й зробить цих людей придатнішими для політичної кар'єри...” [11, с. 359-360].

У масовій свідомості населення України сформувалося розуміння: висока моральність, і передусім правлячої еліти, є неодмінною умовою успіху демократичних і ринкових трансформацій суспільства. А критерій моральності – не „мовний патріотизм” і запевнення в любові та вірності діючому Президенту, незалежно від того, хто ним є, а досягнення в економічному, соціальному розвитку країни [12, с. 4]. Питома вага тих, хто серед найважливіших цілей розвитку нашої країни на перше місце поставив участь людей у прийнятті рішень, дорівнює 27,5%. Таким чином, ця демократична цінність – „участь у прийнятті рішень” – в сучасній Україні є цінністю меншості [13, с. 21].

Попри наявність в Україні інституційних механізмів для участі громадян у формуванні політики та прийнятті рішень, рівень політичної та громадської активності населення залишається низьким: у громадсько-політичних заходах бере участь менш, ніж 20 % громадян. За останні роки рівень громадсько-політичної участі суттєво знизився. Так, кількість громадян, які брали участь у громадсько-політичних заходах, зменшилась удвічі (з 35,3 % у 2006 р. до 17,6 % у 2011 р.) [14, с. 219]. Рівень членства у громадських та політичних організаціях і рухах знизився майже на 4 % і став найнижчим за всі роки незалежності. Зокрема, кількість членів політичних партій скоротилася втричі (з 4,6 % у 2006 р. до 1,4 % у 2011р.), громадських організацій – на 0,2 % (з 0,9 % у 2006 р. до 0,7 % у 2011 р.) [15, с. 22]. Зауважимо, що якщо показники рівня партійності в Україні є близькими до середньоевропейських, то рівень залученості населення України до діяльності громадських організацій або об'єднань є одним з найнижчих у Європі.

З другого боку, майже третина тих громадян, які заявили, що їх політика не цікавить зовсім, вважають, що участь у мітингах є непоганим видом заробітку. Тобто до такого роду діяльності вони ставляться прагматично: мене не цікавить, які гасла я ношу, до чого закликає політична сила, якій я надаю послуги, головне, що таким чином я можу заробити грошей. Тут в чистому вигляді проявляється укорінення в свідомості значної частини суспільства споживацького відношення до політичних акцій, до сприйняття їх як суто комерційних заходів [16, с. 144].

Варто звернути увагу на те, що політична участь нерівномірна у зв'язку з відмінністю доступу до соціальних ресурсів. Під соціальними ресурсами зазвичай розуміють: освіту, яка відкриває доступ до інформації; гроші, наявність яких дозволяє витратити час на зайняття політикою; соціальний статус і престиж, до носіїв яких влада дослухається охочіше; і нарешті,

деякі поведінкові навички, наприклад, участь у приватизаційних процесах. Таким чином, чим більший доступ до соціальних ресурсів, тим поширеніша політична участь.

Можемо констатувати, що пасивність громадян України у суспільно-політичному житті багато в чому зумовлена низькою політичною ефективністю та інтересом населення до політики, недостатньою політичною компетентністю, низьким рівнем довіри до об'єднань громадян та державних інститутів, браком громадянської відповідальності тощо. Це зумовлено відсутністю традиції участі в політичних практиках на основі особистого вибору громадянина і як наслідок цього – відсутність у людей установок, мотивів на участь у них, а також розчаруванням, яке виникло у пересічних громадян на основі новітнього досвіду, коли їх активні політичні дії не давали очікуваних результатів.

У сучасній Україні, яка конституційно закріпила за собою статус демократичної, соціальної, правової держави, яка орієнтується на розбудову громадянського суспільства, гостро актуалізуються ідеї політичної свободи. В кожную добу, а особливо у періоди суспільних трансформацій, свобода потребує не тільки практичного вирішення через інститути влади, а й ціннісного наповнення. М. Попович в цьому контексті стверджує, що „не існує „свободи від” і „свободи для” як різних соціальних цінностей – є одна і та сама свобода побачити і відчувати або зсередини („для”), або ззовні („від”)” [17, с. 4]. Отже, свобода належить до фундаментальних форм життєдіяльності людини, є її атрибутом, тобто без свободи всі форми людської життєдіяльності втрачають будь-який позитивний сенс. Саме свобода, інституалізована в різних сферах життя суспільства, сповнює його життя й життя окремої людини сенсом.

Таким чином, свобода, зокрема і політична свобода є складним явищем як для розуміння, так і для практичного втілення у формах, нормах, інститутах, відносинах суспільного життя. Водночас проведений аналіз дає підстави констатувати, що для повної реалізації свободи необхідно створити таке суспільство, яке може оволодіти соціальними процесами так само раціонально, як опанувало процеси природні. Головна умова для цього – відповідальна участь людей, чиї долі залежать від їхніх рішень.

Література:

1. Загальна декларація прав людини (резолуція Генеральної Асамблеї 217 А (III) від 10 грудня 1948 року // Д. Донеллі. Права людини у міжнародній політиці / Пер. з англ. – Л. : Кальварія, 2004. – С. 221-226.
2. **Скрипнюк О. В.** Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) / О. В. Скрипнюк. – К. : Логос, 2006. – 386 с.
3. **Даль Р.** О демократии / Р. Даль / Пер. с англ. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 204 с.

4. **Горбатенко В. П.** Стратегія модернізації суспільства : Україна і світ на зламі тисячоліть / В. П. Горбатенко. – К. : Академія, 1999. – 240 с.
5. **Чемшит О. О.** Участь у політичному житті за демократичних умов : постановка проблеми / О. О. Чемшит // Наук. праці МАУП. – Актуальні питання політології. Вип. 5. – К. : МАУП, 2003. – С. 60-65.
6. **Барбер Б.** Сильна демократія : політика учасницького типу // Демократія: Антол. / Упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 254-262.
7. Громадянська культура студентської молоді : навчальний посібник / [Кафарська О. Б., Припхан І. І., Стручкова-Гуменна Л. Б.]; за ред. д.ю.н., проф. Кафарського В. І. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – 479 с.
8. **Ковальчук В. Б.** Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці: моногр. / В. Б. Ковальчук. – К. : Логос, 2011. – 392 с.
9. **Резнік О.** Громадянські практики населення України / О. Резнік // Українське суспільство 1992-2006 : Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 578 с.
10. **Бортніков В. І.** Політична участь і демократія : українські реалії : Монографія / В. І. Бортніков. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 524 с.
11. **Шумпетер Й.** Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер / Пер. з англ. – К. : Основи, 1995. – 528 с.
12. **Ворона В.** Щоб Україна була багатою, люди мають бути моральними / В. Ворона // Українське суспільство 1992-2006 : Соціологічний моніторинг / За ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 578 с.
13. **Балакірева О. М.** Сприйняття населенням напрямів соціально-економічного розвитку країни як передумова готовності до системних реформ та модернізації / О. М. Балакірева, В. А. Головенько, Д. А. Дмитрук, Р. Я. Левін, В. І. Місюгіна, А. М. Ноур, О. П. Шестаковський // „Український соціум”. – № 4 (35). – 2010. – С. 7-30.
14. **Резнік О.** Динаміка громадсько-політичних практик і протестних настроїв в Україні / О. Резнік // Українське суспільство. Двадцять років незалежності : Соціологічний моніторинг: У 2-х т. – Том 1 / Аналітичні матеріали / За ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 576 с.
15. Українське суспільство. Двадцять років незалежності : Соціологічний моніторинг : У 2-х т. – Том 2 : Таблиці і графіки / За ред. д. філос. н. Є. І. Головахи, д. соц. н. М. О. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 480 с.
16. **Шульга М. О.** Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. – К. : ТОВ „Друкарня „Бізнесполіграф”, 2011. – 448 с.

17. **Попович М. В.** „Свобода від” і „свобода для” / М. В. Попович // Проблеми сутності свободи : методологічні та соціальні виміри : Матер. наук.-теорет. конф. (26 жовтня 2007 р.). – К. : Інститут філософії імені Г. Сковороди НАН України, 2007. – С. 4.